

GUATEMALA - DEMOKRATISERING OG KULTURELT MANGFOLD

Redigert av Stener Ekern og Trygve Bendiksby

Institutt for menneskerettigheter

2001

© Institutt for menneskerettigheter 2001

ISBN 82-90851-05-7

Utgitt av Institutt for menneskerettigheter, Universitetet i Oslo, i samarbeid med Unipub forlag

Omslagsdesign: Askim Grafix AS
Trykket hos GCSM AS, Oslo 2001

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven eller med andre avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

*Unipub forlag er en avdeling i Akademika AS,
som eies av Studentsamskipnaden i Oslo*

Innholdsfortegnelse

<i>Forord</i>	<i>i</i>
Introduksjon	1
Trygve Bendiksbj Stener Ekern	
Norge og freden i Guatemala	23
Roy Krøvel	
Militærets rolle i Guatemala etter fredsavtalen	45
Hilde Salvesen	
Elite, indianere og fattigdom i Guatemala	63
Georges Midré	
Kan utdanningsreform bidra til demokratisering i Guatemala?	85
Marit Solstad	
Nervios i Concepción Chiquirichapa	109
Bente Mæhlum	
Mayabevegelsen i Guatemala: Panorama og institusjonelle utfordringer	127
Stener Ekern	
Rettigheter og kulturelt mangfold i Guatemala	155
Trygve Bendiksbj	
Sivilsamfunnets betydning for utvikling av lokaldemokrati i Patzún	175
Kjell Reidar Mydske	
Indianere og ladinoer i Alta Verapaz	203
Jon Schackt	
Tilbake til fremtiden: returnerte flyktninger i Petén	221
Kristi Anne Stølen	
<i>Kart over Guatemala</i>	<i>237</i>
<i>Presentasjon av forfatterne</i>	<i>238</i>

Forord

Guatemala er ikke, har aldri vært og vil neppe kunne bli, et høyt prioritert land i norsk utenrikspolitikk. Latinamerika er den del av verden hvor Norge tradisjonelt har hatt minst interesser og har følt seg mest utenfor. Som årsak til dette vises det ofte til sproglige og kulturelle forskjeller.

Kanskje er det vårt forhold til USA som har skygget for landene bakenfor. Den norske utvandringen dit og utviklingen av gjensidig sterke økonomiske, politiske og strategiske bånd, har gjort at nesten all oppmerksomheten om det amerikanske kontinent har blitt konsentrert om det folket som noe unøyaktig har fått hevd på betegnelsen amerikanere. Egentlig burde den vel omfatte alle som kommer fra *las Américas*.

Verden syd for Rio Grande og Floridastredet har likevel til tider egget vår fantasi eller endog rørt ved vår rettferdighetssans. Det kan nok diskuteres hvor vellykket den cubanske revolusjon egentlig har vært, men den har i det minste vært en inspirasjon for unge mennesker i hele verden som ikke uten videre ville godta det etablerte politiske, økonomiske og sosiale verdensbilde. I forbindelse med Allende-epoken og det påfølgende Pinochet-regimet i Chile og under sandinisttiden i Nicaragua, var også disse landene på godt og vondt i fokus for utenverdenens interesse. I tillegg har magiske latinamerikanske forfattere, rytmisk latinamerikansk musikk og fotrappe argentinske og brasilianske fotballspillere tidvis fått det til å krible i nordmenns kropp og sjel.

Men hva har vi forbundet med Guatemala? Vi lærte litt om mayariket og pyramidene på skolen. Litterært interesserte fikk med seg at guatemalaneren Miguel Angel Asturias fikk Nobelprisen i 1967. Og litt kuriøst var det vel at sønnen til en norsk emigrant fra Hokksund med det heilnorske navn Kjell Lauge-rud på syttitallet ble president i en ”bananrepublikk”.

Men det var ved en ren tilfeldighet at Guatemala kom på kartet for Norge. For et land med en lidelseshistorie som Guatemalas var det ikke så rart at bakgrunnen var en katastrofe. En dag i februar 1976 – det var forøvrig under general Laugeruds presidentperiode – mistet mer enn 20.000 guatemalanere livet i et kraftig jordskjelv. Sammen med andre land tok Norge del i det påfølgende humanitære hjelpearbeidet og i gjenoppbyggingen. Ikke minst takket være Petter Skauen i Kirkens Nødhjelp ble det etterhvert etablert sterke solidaritets- og vennskapsbånd mellom Norge og Guatemala. Disse lå til grunn da Norge rundt 1990 ble trukket med i de første forsøk på å finne fredelige løsninger på den væpnete konflikten. Det var signaler fra regjeringen og URNG som gjorde

at Norge i 1990 inviterte til et møte i Oslo som resulterte i en rammeavtale for forhandlinger, og det var igjen partene i konflikten som ønsket å ha Norge med i vennelandsgruppen i 1992, forøvrig samme år som mayakvinnen Rigoberta Menchú fikk Nobels fredspris. Da var allerede den politiske interesse i Norge vekket for fredsarbeid i Guatemala, og engasjementet var målrettet og helhjertet.

Men det var selvfølgelig ikke Norge som skapte fred i Guatemala. Den lille gruppen nordmenn i og utenfor Utenriksdepartementet som var direkte engasjert i fredsprosessen gav guatemalanerne en håndsrekning med en oppgave som ingen kunne gjøre i deres sted. Fredsforhandlinger kom igang fordi krigstrettheten etter mer enn 30 års væpnet konflikt tok overhånd i den politiske klasse, blant de militære, hos geriljaen og i den idealistiske og krigsrammede del av det sivile samfunn. Tiden var inne for å søke politiske løsninger.

Etter en modningsfase i tilnærmingen mellom partene i konflikten som varte frem til president Serranos *autogolpe* ("selvkupp") i 1993 og etterfølgeren de Leon Carpios initiativ om en sterkere medvirkning fra FN's side, startet den produktive forhandlingsfasen som pågikk fra begynnelsen av 1994 til slutten av 1996. Ikke minst var oppnevningen av franskmannen Jean Arnault som *moderador* et lykkelig valg. Hans innsats som pådriver for fred og siden som leder av MINUGUA i de første post-konfliktårene var helt avgjørende for fredsprosessen.

Norge tilstrebet i disse årene å gjøre det vi ofte har vist oss best til i forbindelse med fredsprosesser; å skape tillit og bygge broer. Tre av delavtalene ble undertegnet i Oslo. De fire såkalte *consultas ecuménicas* – som i stor grad var finansiert av UD – bidro til å bygge ned noe av mistroen som fantes i de sivile sektorer mht fredsprosessen og forhandlingspartene. Likeledes var utviklingen av nære personlige kontakter med sentralt plasserte og fredsorienterte militære av stor betydning. Det var kanskje ikke bare fordi de fikk et par turer til Norge at de ble bedre mennesker, men det er ikke umulig at det hjalp litt. Fra norsk side ble det i disse årene lagt vekt på ikke å opptre som besserwissere og moralister overfor de forskjellige aktører. Vi kunne ikke være pådrivere og dommere på samme tid. Vi konsentrerte oss om å få folk til å tro på at fredsprosessen var eneste mulige løsning på konflikten; så fikk heller guatemalanerne selv, når tiden var inne, se på enkeltmenneskenes fortid. Samtidig kunne Norge under hele perioden overrisle fredsorienterte nettverk og grupperinger med mindre bidrag som gjorde det mulig å støtte opp om små og viktige forsoningstiltak. Det virket.

Fredsavtalen ble undertegnet 29. desember 1996. Snart fem år senere kan man stille spørsmålet om resultatene står i forhold til innsatsen.

Det ble fred i Guatemala, i et land hvor ifølge Sannhetskommisjonen over 200.000 mennesker ble drept i løpet av den væpnete konflikten. Idag er dødsskvadronene stort sett borte, og frykten blant folk har avtatt.

Likevel er det grunn til å fremholde at det vanskeligste gjenstår. Det tok ti år fra de første seriøse fredsfølere fant sted til fredsavtaleverket var en realitet. Å få satt fredsavtalene ut i live og få gjennomført Sannhetskommisjonens anbefalinger vil ta langt mer enn ti år. De grunnleggende sosiale og politiske strukturer i Guatemala har ikke endret seg nevneverdig. Man kommer ikke utenom ordet *apartheid* når man skal beskrive mayaenes situasjon i Guatemala. Korrupsjon og tradisjonelle føydale tankemåter gjør det bortimot umulig å få til skattereformer som ville kunne gi myndighetene mulighet til å skape sosial utjevning og gi befolkningen i det minste et minimumstilbud mht skolegang, helsetjenester og sikkerhet mot vold og utbytting. Gjennom et underbetalt, underbemannet og undermåls politi- og rettsvesen gjelder en bortimot total *impunidad* (frihet fra straffeforfølgelse) som før. Mordet på biskop Gerardi forblir trolig uoppklart og trusler og trakasseringer av mennesker som krever rettferdighet og respekt for menneskerettigheter er fremdeles en del av hverdagen. Men om en president eller to skulle mangle evne eller vilje til å ta et krafttak for å gjøre Guatemala til et bedre samfunn, vil den dag komme da fredsavtalenes bokstav og ånd vil vise seg sterkere enn *el poder paralelo* (den skjulte maktstruktur). Først da vil guatemalanerne kunne forsone seg med seg selv.

Kanskje vil det skje når Guatemala har hatt minst like mange presidenter av indiansk som av norsk opprinnelse.

Oslo, mai 2001

Arne Aasheim

Arne Aasheim var Latinamerikarådgiver i Utenriksdepartementet 1993-1997 og Ambassadør i Guatemala 1997-2000

Introduksjon

Trygve Bendiksbj

Stener Ekern

I 1976 ble Guatemala rammet av en jordskjelvkatastrofe. Så mange som 10.000 mennesker omkom og de materielle skadene var store. Støtten til de jordskjelvrammede ble starten på det norske engasjementet i landet. Hjelp til gjenoppbygging ble fulgt av hjelp til utvikling i regi av en rekke private organisasjoner. Kort etter, rundt 1980, gikk en langvarig borgerkrig inn i en ny, intens fase. I en slik situasjon ble det stadig vanskeligere å yte bistand. Organisasjonene etablerte kontakter i politiske miljøer og derved ble grunnlaget lagt for at Norge engasjerte seg i en spirende fredsprosess fra midten av 80-tallet. Fra midten av 90-tallet ble Guatemala også et prioritert land i statlig norsk bistand.

Samtidig med dette engasjementet har det vokst opp et lite forskingsmiljø på Guatemala i Norge. Det er dette miljøet som her presenterer arbeidene sine for et større publikum. En rekke hovedfagsstudenter har besøkt Guatemala og skrevet om landet de siste årene. Noen av disse har bidratt til denne boka. De som skriver har varierende faglig bakgrunn og teller historikere og sosiologer, statsvitere og sosialantropologer. De fleste har minst et lengre opphold i Guatemala bak seg. For noen har Guatemala vært en hovedinteresse og et arbeidsfelt gjennom mer enn 20 år.

Landets rike natur, og det store kulturelle og språklige mangfoldet, har alltid hatt en stor tiltrekningskraft på forskere og andre som har besøkt landet. Det er sagt at Guatemala er Latin-Amerika i et nøtteskall med skarpe motsetninger mellom jungel og høyland, indianer og hvit, fattig og rik, foruten spennende fortidsminner og en moderne historie med diktatorer, autoritære tradisjoner og

tradisjoner for motstand. I Norge i dag er det kanskje urbefolkningen, som indianerne nå gjerne kalles, som stimulerer nysgjerrigheten. Det skjeve forholdet mellom mayaindianerne og de spansktalende går da også som en rød tråd gjennom de fleste bidragene i denne boka.

Samtidig er det klart at problemene som drøftes i tilknytning til de kulturelle motsetningene, for eksempel når det gjelder flyktninger og identitet, minoritetsrettigheter, urbefolkningsbevegelse og flerkulturell utdanning, ikke bare berører Guatemala. I det vi går inn i det 21. århundre står etniske motsetninger høyt på dagsordenen mange steder i verden. Vi håper derfor at lærdommene fra Guatemala kan være interessante også utenfor de latinamerikainteressertes rekker.

I dette kapittelet gir vi en kort introduksjon til Guatemala, med grunnleggende data om land og folk, økonomi, politikk og historie. Det er mest beregnet på dem som ikke kjenner landet fra før. Vi avrunder med en kort presentasjon av forfatterne, deres arbeide og artiklene i denne boka og avslutter med noen forslag til videre lesning i form av en bibliografi.

Land og folk

I løpet av året 2000 passerte Guatemalas befolkning etter all sannsynlighet 12 millioner mennesker. I 1950 hadde Norge og Guatemala samme folketall, nemlig 2,8 millioner. Den raske folkeveksten stiller landet på harde prøver, såvel sosialt som økologisk. Samtidig er det slik at nettopp bedre helsetjenester og et mer effektivt jordbruk har lagt grunnlag for befolkningseksplosjonen. Når den økonomiske veksten bare sjelden er større en folkeveksten forblir imidlertid fattigdommen konstant.

Landets hovedstad Guatemala By har rundt 1,8 millioner innbyggere, dvs omtrent 19 % av befolkningen. Den nest største byen Quetzaltenango har ca 160.000 innbyggere. Guatemala er stadig et land hvor det store flertall bor på landsbygda. Nesten hele den moderne sektor, i industri og tjenesteyting, er lokalisert til hovedstaden. På mange måter er Guatemala By en moderne øy i et hav av tradisjonelt bygdebasert liv.

Urbefolkningen – mayaindianerne – utgjør kanskje 60 % av folketallet. De bor for det meste i høylandene i nord og vest for hovedstaden. Navnet ”maya” var inntil nylig først og fremst brukt om en språkfamilie som omfatter ca 30 språk i

Mexico, Guatemala, Belize og Honduras, og dernest om en kulturell tradisjon i de samme områdene med røtter kanskje 4.000 år tilbake i tiden. I dag tales det 21 mayaspråk i Guatemala. Medlemmene av disse språkgruppene ble før omtalt som "indianere" eller "innfødte", men disse ordene er i dag sterkt negativt ladd. Derfor brukes nå ordet "urbefolkning" (*indígena*) og i det aller siste også "maya".

Den andre store befolkningsgruppen kalles gjerne for *ladino*. Dette spanske ordet refererte opprinnelig til jøder og andre ikke-spanske folk i Spania som snakket spansk. I Guatemala i dag viser det simpelthen til alle som har spansk som morsmål. Kulturelt er ladinoene mestiser, dvs en blanding av indianer og europeer. Det finnes også andre, små etniske grupper, som *garifuna* ("svarte karibere"), et folk av afrikansk og indiansk avstamning som holder til ved den karibiske kysten i Guatemala, Belize og Honduras, samt *xinca*, en indiansk gruppe som talte et meksikansk språk. I og med at mayaer og ladinoer til sammen utgjør 99 % av befolkningen, handler spørsmålet om etnisk tilhørighet først og fremst om relasjonene mellom disse to gruppene. I kapittel 10 ser Jon Schackt nærmere på dette spørsmålet.

Politisk system

Presidenten velges for fire år av gangen, med simpelt flertall. Dersom ingen av kandidatene får over 50 % i første omgang må de to som fikk flest stemmer stille opp til ny dyst. Presidenten peker ut regjeringen, og han (Guatemala har hittil ikke hatt en kvinnelig president) kan ikke stille til gjenvalg. Kongressen har et kammer med 135 representanter og funksjonstiden er fire år. 113 representanter velges proporsjonalt fra landets 22 provinser og ytterligere 22 representanter kommer fra en nasjonal liste hvor hele landet utgjør én valgkrets. Presidenten utpeker provins-guvernørene, mens ordførerne i landets 331 kommuner velges for fire år av gangen med simpelt flertall. Sammen med ordførerne velges også fra fem til tjue "rådgivere" (*concejales*) som til sammen utgjør et slags kommunestyre. Ettersom det også her dreier seg om forholdstallsvalg vil som oftest alle kommunens større partier og eventuelle bygdelister være representert i "kommunestyret" (*concejo municipal*).

Partiet til nåværende (2000-2004) president Alfonso Portillo, FRG (*Frente Republicano Guatemalteco*, Guatemalansk republikansk front) har absolutt flertall

i Kongressen. Hans parti, som ble stiftet av kuppgeneral Efraín Ríos Montt, fikk særlig stor støtte på landsbygda ved valgene i 1995 og 1999. Det nest største partiet i kongressen, PAN (*Partido de Avanzada Nacional*, Partiet for nasjonal fremrykning), er partiet til den forrige presidenten, Alvaro Arzú (1996-2000). PAN ble til som en bygdeliste i hovedstaden. Landets eneste storby er stadig partiets hovedbase. Det siste grupperingen av betydning ved årtusenskiftet er ANN (*Alianza Nueva Nación*, Alliansen for en ny nasjon), som er en valgallianse av flere grupper på venstresiden, deriblant den tidligere gerilja-bevegelsen. I 1999 sto ANN sterkest i hovedstaden og i deler av mayaområdene, svakest i øst der storparten av befolkningen er fattige ladinoer.

Guatemalanske partier er små, kortlivede og i stor grad bygd opp omkring sterke ledere som f eks Ríos Montt og Arzú. I antall medlemmer er kristeligdemokratene DCG (*Democracia Cristiana Guatemalteca*) det største, og dessuten det eneste partiet fra før 1985 som stadig eksisterer. Men etter en presidentperiode preget av omfattende korrupsjon har DCG vært et lite parti. Det generelle mønsteret er at partiene forsvinner etter en periode ved makten. I løpet av året 2000 sprakk parlamentsgruppene til både PAN og ANN.

Økonomi og ressurser: Stor avhengighet av jordbrukseksport

Med sine 108.809 kvadratkilometer er Guatemala jevnstort med Honduras og Nicaragua, litt mindre enn England, og en tredel av Norge. To tredeler av landet er fjell og jungel som i utgangspunktet er lite egnet for intensivt jordbruk. Befolkningseksplosjonen de siste 50 år har forårsaket et betydelig press på miljøet gjennom avskoging, jorderosjon, tap av biologisk mangfold og forurensing. Dog er noe over 30 % av landet stadig skogkledt. Provinsen Petén nord i landet har den største gjenværende regnskogen i Mellom-Amerika, og i det vestlige høylandet finnes det store relativt urørte barskogsområder. Det finnes en rekke reservater og nasjonalparker, men disse er ofte dårlig beskyttet.

Lavlandet innenfor Stillehavskysten og områdene herfra og opp til høylandet på 2000 meter og over er landets viktigste jordbruksregion. Nederst dyrkes det sukker, bomull og bananer, og det drives kvegbruk. Lengre oppover, til ca 1900 moh, dyrkes det kaffe. Bananer dyrkes også på store bananplantasjer i det østlige lavlandet langs den karibiske kysten. Til sammen står jordbruk for en tredjedel av økonomien. Kaffe har tradisjonelt vært viktigst, men utgjør nå ikke

mer enn en fjerdedel av eksportverdien. Bananer, bomull og sukker fant sin plass ved siden av kaffen på 50- og 60-tallet. Kardemomme, som vesentlig dyrkes i Verapaz-provinsene i nord for eksport til arabiske land, har nå tapt av den betydningen den hadde på 70- og 80-tallet. På 90-tallet er ferske grønnsaker, frukt og bær blitt nye og viktige produkter for eksport fra Guatemala til Europa og Nord-Amerika.

En annen ny og viktig næring er den såkalte ”*maquila*-industrien”, som består i at utenlandske selskaper (gjerne fra Korea, Taiwan og USA) produserer f eks tekstiler i Guatemala, direkte for eksport, basert på importerte råvarer, i egne soner der landets alminnelige skatter, avgifter og arbeidslivslovgivning ikke gjelder. Ved siden av *maquila*-produksjon og grønnsaker og frukt har gruveindustri, finans og handel hatt sterkest vekst de senere årene. Landet har en viss oljeproduksjon, men må også importere. Turisme er en annen vekstnæring med et stort potensiale i Guatemala. De mange guatemalanerne bosatt i utlandet som sender penger hjem, og den ikke ubetydelige bistanden landet mottar, bidrar også vesentlig til landets økonomi. Stort sett er Guatemalas handelsbalanse negativ. De viktigste handelspartnerne er USA, Mexico og El Salvador. Takket være en konservativ finanspolitikk har Guatemala ikke noe gjeldsproblem av betydning.

Guatemala har en relativt uavhengig presse, med seks dagsaviser, noen ukeaviser samt noen aktualitetsmagasiner. Alle disse er basert i hovedstaden. Det finnes for tiden tre riksdekkende fjernsynskanaler, også basert i Guatemala By. Radioen er det overlegent viktigste nyhetsmedium. Det finnes mange lokale radiostasjoner, også på mayaspråk, men nyhetssendinger er stort sett alltid redigert i hovedstaden, ut fra et nasjonalt perspektiv.

Guatemala er blitt beryktet for sin ekstremt ujevne fordeling av jordeiendom. Knappe 2,5 % av brukene kontrollerer hele 65 % av den oppdyrkede jorda. I 1954 ble det gjort et forsøk på jordreform, hvilket utløste et opprør fra høyresiden (se under i avsnittet om historie). En av fredsavtalene er særskilt viet til dette problemet. Historisk handler jordpresset om ekspropriasjon av indiansk eiendom, særlig i forbindelse med introduksjonen av kaffen rundt 1890, men også om økt befolkningsmengde og mer intensiv dyrking enn hva jorda tillater. Tradisjonelt har mayaene drevet svedjebruk i marginale områder som nå mange steder dyrkes kontinuerlig, med tilførsel av kunstgjødsel, og på stadig mindre teiger på grunn av lik arverett.

Sosiale forhold, helse, utdanning

Arbeidsledigheten er høy i Guatemala. Offisielt ligger den på 28 %, reelt er den nok svært mye høyere. Som nevnt har dessuten svært mange utvandret til USA og arbeider der. I kapittel 7 ser Bente Mæhlum på hva som skjer i et lokalsamfunn der en stor andel av mennene er reist til USA for å arbeide.

Analfabetismen er også høy, spesielt blant mayaene. Neppe mer enn 60 % av befolkningen som helhet kan lese og skrive, blant indianerne er tallet kanskje 30 %. Historisk skyldes dette i stor grad mangel på skoler. Guatemala er blant de land i verden som bruker minst penger på utdanning. Imidlertid handler dette også om hvordan det eksisterende systemet først og fremst reflekterer ladinoenes levemåte og verdensbilde. Mayakultur er med få og små unntak totalt fraværende i skolen. I kapittel 5 undersøker Marit Solstad situasjonen for utdanning i Guatemala, med spesiell vekt på de endringer maya-bevegelsen forsøker å innføre på grunnlag av fredsavtalene.

Gjennomsnittlig levealder er 68 år for kvinner, og 63 år for menn. Spedbarnsdødeligheten er høy (38 per 1000 fødte barn), og tilgangen til helsetjenester på landsbygda er ofte svært dårlig. Det finnes et offentlig helsetilbud, men dette er preget av dårlig standard og knappe ressurser. De fleste i middel- og overklassen satser derfor på private løsninger. Helse er også en sektor hvor organisering og innhold først og fremst er tilpasset ladinoers levevis. I kapittel 4 ser Georges Midré på hvordan den etniske kløften slår inn i helsetjenesten.

Økonomisk politikk

Til en viss grad kan fredsprosessen i Guatemala også sies å være et program for modernisering av stat og offentlig administrasjon. Parallelt med dette introduserte Guatemala fra og med 1991 et stabiliserings- og strukturtilpasningsprogram for å effektivisere økonomien gjennom inflasjonskontroll og privatiseringer. Privatiseringen av telefonselskapet Guatel skapte politisk storm i 1995 og bidro sannsynligvis til PAN-partiets valgtap fordi det kan se ut som om privatpersoner i kretsen rundt eks-president Arzú skaffet seg enorme fortjenester. Privatiseringen av elektrisitetsnettet i 1998 var et annet viktig skritt i denne økonomiske liberaliseringen.

På 90-tallet har den økonomisk veksten vært jevn og inflasjonen lav. Imidlertid har veksten ikke vært større enn at den såvidt har fulgt folkeveksten, og heller ikke har den kommet det store, fattige flertall til gode. Et hovedproblem i så måte er den ekstremt lave skatteinngangen. For øyeblikket er statens inntekter såvidt 10 % av brutto nasjonalinntekt (BNI). Til sammenlikning tilsvarer den norske statens inntekter 48 % av landets BNI. Fredsavtalene pålegger Guatemala å øke den offentlige andelen til 12 %, men verken Arzús eller Portillos regjeringer har greidd dette målet. Det er ingen stemning for å betale høyere skatter, verken indirekte (moms) eller direkte (f eks eiendomsskatt). Da Arzú i 1997 forsøkte å innføre en eiendomsskatt (IUSI), mobiliserte ikke bare stor-godseiere, men også titusener av mayabønder i høylandet. Og da Portillos regjering i 2000, sammen med en rekke næringslivsorganisasjoner, fagforeninger og folkelige organisasjoner forhandlet seg fram til en plan for å nå 12 % som blant annet innebar en økning av momsen fra 10 % til 12 %, gikk Kongressen mot forslaget.

Manglende inntekter gjør det selvsagt vanskelig for staten å foreta nødvendige grunnlagsinvesteringer for eksempel innen helse og utdanning, noe som både ville føre til at fattiges levestandard kunne bedres og legge grunnlaget for videre utvikling. Et annet problem som følger av det lave inntektsgrunnlaget er at landets økonomi er svært sårbar overfor prissvingninger på verdensmarkedet.

Den lave viljen til å bidra i form av økte skatter henger også sammen med utbredt korrupsjon. Overfakturering av offentlige tiltak er svært vanlig. Politikerne som bevilger, entreprenører og konsulenter deler overskuddet. Med en offentlig sektor uten almen tiltro er landet i en ond sirkel. Dog viser andelen av statsbudsjettet som brukes på helse og utdanning en positiv trend, og utgiftene til forsvaret har gått ned etter fredsslutningen.

Forhold til andre land

Guatemala grenser til Mexico, Belize, El Salvador og Honduras. Forholdet til Belize, den tidligere kolonien Britisk Honduras, er anstrengt. Bakgrunnen er at Guatemala gjør krav på deler av Belizes territorium med henvisning til at Storbritannia erobret området fra Spania på 1600- og 1700-tallet. De siste årene har det vært spredte voldelige episoder langs grensen, hvor patruljer fra begge land har vært involvert. Forholdene til de andre landene kan karakteriseres som

godt, selv om det er noe rivalisering med storebroren i nord, Mexico, blant annet omkring handel og migrasjon.

Den store og mektige naboen er USA. Historisk har USA spilt en avgjørende rolle i hele regionen like siden sist på 1800-tallet. USAs støtte til høyresidens opprør mot jordreformforsøket i 1954 var sannsynligvis avgjørende for det revolusjonære regimets fall. Fram til 1976, da president Carter stoppet det militære samarbeidet med Guatemala, var USA en viktig støtte for en rekke militærdominerte regjeringer under borgerkrigens første fase på 1960-tallet. Det er dog grunn til å ha i mente at Guatemalas hær opptrådte meget selvstendig under borgerkrigens andre fase på 1980-tallet, i skarp kontrast til situasjonen i El Salvador.

Med bakgrunn i fredsprosessen mottar nå Guatemala betydelig bistand fra en rekke land. Disse landene, hvorav ett er Norge, har satt som betingelse at prosessen fortsetter. Det internasjonale samfunnet er ganske sterkt til stede i Guatemala gjennom FNs overvåkingsstyrke MINUGUA (*Misión de las Naciones Unidas en Guatemala*). MINUGUA har vært i landet siden 1994 og har, som navnet antyder, i oppdrag å verifisere gjennomføringen av de forskjellige fredsavtalene. Norge har vært en sterk støttespiller for MINUGUA i form av økonomisk og diplomatisk støtte.

Norge i Guatemala og Guatemala i Norge

Fram til 1970-årene var det lite kontakt mellom Guatemala og Norge, selv om enkelte nordmenn besøkte landet og noen få bosatte seg der. Det mest kjente etterkommeren av norske innvandrere er general Kjell Eugenio Laugerud García, som var president for en militært dominert regjering mellom 1974 og 1978.

Vi nevnte innledningsvis at Norge gradvis ble trukket med i fredsprosessen som følge av de kontaktene enkelte bistandsorganisasjoner hadde opparbeidet etter jordskjelvet i 1976. Den mest kjente av disse er Petter Skauen, som i lange perioder har vært leder for Kirkens Nødhjelps stedlige representasjon. Via kontakter i Det lutherske verdensforbund og Mellomkirkelig råd ble også Norges utenriksdepartement på et tidlig tidspunkt trukket inn i arbeidet med å få i gang forhandlinger mellom regjering og gerilja. Sammen med Colombia, Mexico, USA og Spania kom Norge til å utgjøre den såkalte Vennelandsgrup-

pen som hadde et særskilt ansvar for å bistå FN i fredsarbeidet. I kapittel 2 drøfter Roy Krøvel Norges innsats.

Norge har også støttet fredsprosessen gjennom å gi bistand. Menneskerettigheter og demokrati, samt økonomisk og sosial utvikling, har vært satsingsområdene for denne innsatsen. Midlene ble delvis kanalisert gjennom norske NGOer med representasjon i landet (Kirkens Nødhjelp, Norsk Folkehjelp, Redd Barna og Flyktningerådet) og delvis direkte fra Norges ambassade til internasjonale organisasjoner som FN (først og fremst MINUGUA, Høykommissæren for flyktninger og UNICEF) og OAS (Organisasjonen av Amerikanske Stater), men også lokale NGOer samt landets Ombudsmann for menneskerettigheter. De viktigste aktivitetene har vært repatriering av flyktninger og utdanningsreform. Det gis også støtte til forskningsinstitusjoner og en rekke mayaorganisasjoner.

Norge er i dag representert i Guatemala gjennom en ambassade i Guatemala By (sideakkreditert til Belize, Honduras og El Salvador), og Guatemala er representert i Norge gjennom sin ambassade i Oslo.

Foreningen Vennskap Nord/Sør organiserer et sett vennsapsrelasjoner mellom kommuner i Guatemala og Norge. De eldste båndene ble knyttet mellom Fredrikstad og Kråkerøy i Østfold og henholdsvis San Martín og Patzún i Chimaltenango og var initiert av Kirkens Nødhjelp. Siden har en rekke andre par fulgt opp: Stord med Comalapa; Tinn med Retalhuleu, Moss med Aguacatán, Tromsø med Quetzaltenango, Kvinnherad med San Lucas Tolimán og Ål med Sololá.

Videre pågår det for tiden to prosjekter som omfatter forskningssamarbeid mellom universitetene i Oslo og Tromsø og San Carlos-universitetet i Guatemala. Flere av bidragene i denne boka er resultater av dette samarbeidet.

I rekken av bånd som knyttes mellom de to landene bør det også nevnes at norske foreldre nå årlig adopterer et tjuetall barn fra Guatemala.

Mayaer og pyramider

Ingen kan i dag si med sikkerhet hvor og når det arkeologer kaller "mayatradisjon" først oppsto, men de fleste forskere antyder en syntese av tradisjoner fra olmekisk kultur i den nåværende delstaten Tabasco i Mexico og an-

dre tradisjoner (Cotzumalhuapa, Izapa) i Soconusco-området, den delen av kystsletta ved Stillehavet som i dag er delt mellom Guatemala og delstaten Chiapas i Mexico. Men ved omtrent år 300 e Kr hadde mayatalende grupper tatt i bruk et stavelsesbasert skriftsystem, en kombinasjon av et 365-dagers solår og en 260-dagers spådomskalender og en politisk organisasjon bygget rundt kongelige slektslinjer. Veldige pyramider ble bygget som monumenter over døde konger og som plattformer for kommunikasjon med ånde verdenen. Foran pyramidene ble kongenes dynastiske allianser og krigerske bedrifter udødeliggjort i form av lange innskrifter på bautasteiner. Alt ble behørig datert, det vil si satt inn i de kosmiske syklene av tid og skiftende makters innflytelse. Pyramidenes plassering midt i store byer i områder som nå fremstår som jomfruelig jungel har ikke minst bidratt til å legge et slør av eksotisme over mayaenes tidlige historie.

Rundt år 790 e Kr kollapset bystatene i de sentrale deler av mayaenes områder, dvs nåtidens Petén i Guatemala, Belize og den søndre delen av Yucatán-halvøya i Mexico. Den umiddelbare årsaken var intensivt krigføring mellom Tikal og de andre bystatene. Underliggende årsaker henger sannsynligvis sammen med overutnytting av et skjørt jordbruk basert på en slags oppbygde terrasser (*raised fields agriculture*). Gips som ble vasket ut fra undergrunnen ettersom skogen ble tynnet ut kan ha forgiftet jorda. Da de spanske erobrerne kom til mayaenes land i 1524 var Petén bortimot folketomt.

Men i Guatemalas høyland, og nord på Yucatán-halvøya, fant de europeiske inntrengerne en rekke større og mindre konge- og høvdingdømmer. I Guatemala kunne spanjolene også utnytte motsetningene mellom de to mektigste kongehusene ved å alliere seg med kaqchikelene mot k'iche'ene. Dagens språkgrenser tilsvarer i stor grad skillelinjene mellom de politiske enhetene som ble innlemmet i det spanske imperiet. K'iche'enes hovedstad Utatlán er i dag en ruinby rett ved provinshovedstaden Santa Cruz del Quiché, kaqchikelenes sentrum Iximché ligger rett ved dagens Tecpán. På stillehavssletten bodde det en rekke mindre grupper som snakket meksikanske språk (pipil, xinca). Deler av dette området (Soconusco) var under aztekisk kontroll.

Spanjolene erobrer området

I tiden mellom 1523 og 1535 ble Guatemala (og Chiapas, som var en del av Guatemala til 1822) erobret av en spansk ekspedisjon under ledelse av Pedro de Alvarado. Spanjolene vant takket være overlegen militær organisasjon og mek-

sikanske leiesoldater som kjente terrenget. Europeerne brakte imidlertid også med seg en rekke nye, dødelige sykdommer. Som følge av disse, utstrakt voldsbruk, det en kan kalle kultursjokket (sosial og moralsk oppløsning) samt tvangsarbeidsregimet som fulgte, ble indianerbefolkningen redusert med 50 % og mer. Det skulle gå tre hundre og femti år før mayabefolkningen igjen nådde nivået fra før erobringen. Godt over halvparten av Guatemala befolkning i dag regner seg som indianere eller urfolk. Sammen med Bolivia har Guatemala den høyeste andelen indianske innbyggere i Amerika.

Kolonimakten ordnet mayaområdene etter sitt eget hode. Etterhvert ble Guatemala formet som ”to republikker”, med separate bosetninger for indianere og europeere. Mot å akseptere katolisismen og jevnlig utskrivninger til tvangsarbeide, samt alminnelig skatteplikt, beholdt mayaene et visst monn av indre selvstyre. Dette skjedde ikke uten opprør, men ingen av reisningene maktet å vokse utover et rent lokalt nivå. Tradisjonelle politiske organisasjoner smeltet etterhvert sammen med katolske institusjoner. Helgenbrorskapet, slik vi kjenner det i dag som en form for lokalt selvstyre, er et godt eksempel på kulturell hybridisering. Figurene som feires i prosesjoner og messer er på en og samme tid katolske helgener og representasjoner av lokale makter. Brorskapets leder er også politisk sjef. Slik fikk man en sosial virkelighet med parallelle rettssystemer og autoritetsstrukturer. I kapittel 9 går Stener Ekern nærmere inn på dette systemet.

Trass i forsøkene på å holde indianere og spanjoler atskilt i separate republikker vokste det fram en gruppe av *mestiser*, i Guatemala altså kalt ladinoer. I kolonien sto ladinoene nederst på en rangstige der *peninsulares* (spanjoler født i Spania) sto på topp og *criollos* (spanjoler født i kolonien), utgjorde middelklassen. Dagens elite oppfatter seg stadig ikke som ladinoer, men som europeere av spansk avstamning.

Selvstendighet i 1821, revolusjon i 1944, kontrarevolusjon i 1954 og borgerkrig fra 1962

I kolonien utgjorde provinsene Chiapas, Guatemala, El Salvador, Honduras, Nicaragua og Costa Rica det såkalte generalkapitanatet Guatemala. Guatemala var hele tiden storebror og her lå hovedstaden. I 1821 møttes provinsenes ledende menn i Guatemala By og erklærte seg som en selvstendig føderasjon.

Unionen falt imidlertid snart fra hverandre. Fra 1838 var provinsene i praksis uavhengige republikker. Den første grunnloven, fra 1825, gjorde slutt på den formelle segregeringen av kreoler, ladinoer og indianere. I kraft av sin størrelse og sin kontroll med båndene mellom indianerne og utenverdenen ble ladinoene etter hvert den dominerende gruppen i samfunnet.

Selv om landet formelt var et presidentstyrt demokrati etter modell av Frankrike og USA, ble landet i praksis styrt av en rekke presidenter som gjorde seg selv til livslange diktatorer. Viktigst blant dem var Justo Rufino Barrios (1871-1898) som la grunnlaget for kaffeøkonomien gjennom å privatisere store områder som inntil da hadde vært indianske almenninger. Revolusjonen i 1944 brakte et reformorientert styre til makten under ledelse av Juan José Arévalo. En rekke sosiale reformer ble iverksatt, og særlig ble det satset på skolen. Men reformarbeidet møtte motstand, særlig da Arévalos etterfølger Jacobo Árbenz innledet en jordreform. Da Árbenz inviterte kommunistpartiet med i regjeringen og bestilte våpen fra Tsjekkoslovakia, blåste også Den katolske kirke til kamp. Den største jordeieren av dem alle, det nordamerikanske bananselskapet United Fruit Company, spilte en nøkkelrolle i å organisere CIAAs støtte til et kupp mot Arbenz. Kuppet ledet landet inn i en periode med høyreorienterte og stadig mer militært dominerte regjeringer. Kommunistpartiet ble forbudt og kommunistjakten ødela også store deler av det politiske spekteret langt inn i sentrum.

Etter at president Ydígoras hadde stilt baser i Guatemala til rådighet for CIAAs operasjoner mot Fidel Castros kubanske revolusjon, dro i 1962 et par misfornøyde hæroffiserer opp i fjellene i øst og startet en geriljabevegelse. Denne og andre geriljagrupper kom til å drive væpnede kamper mot landets regjeringer i 34 år framover. Marxismen, slik den ble fortolket av Che Guevara og Mao Zedong, ble inspirasjonskilde for de politiske programmene som geriljaen lanserte. Det første opprøret, med sentrum øst i landet, ble knust av hæren i 60-årene. Så fulgte en periode da en kristeligdemokratisk og sosialdemokratisk opposisjon kunne arbeide noenlunde fritt. Sannsynligvis vant kristeligdemokratene valget i 1974, men de militære underkjente resultatet og innsatte sin kandidat Kjell Laugerud. Resten av 70-årene er historien om en stadig mer voldelig polarisering mellom en militant antikommunistisk hær og tre venstre-revolusjonære geriljahærer som etablerte sine baser rundt om i landet.

Med utgangspunkt i en reformbevegelse innen den katolske kirken (*Acción Católica*) og en voksende kooperativbevegelse fant det i 60- og 70-årene også sted viktige endringer på landsbygda og i mayasamfunnene. I 1975 åpnet den maoistiske geriljahæren EGP (*Ejército Guerrillero de los Pobres*, De fattiges geriljahær) en ny front i høylandet i vest, altså i indianske områder. Geriljaen rekrutterte aktivt blant reformkatolikker og kooperativ-medlemmer, men mye tyder på at det var først etter at hæren hadde herjet at indianerne så de hvite byungdommene som noe alternativ. Da krigen nådde sin mest voldsomme fase i 1981-83 var flertallet av fotsoldatene til geriljaen indianske bønder. I 1982 forente geriljabevegelsene og kommunistpartiet seg og dannet alliansen URNG (*Unidad Revolucionaria Nacional de Guatemala*), Guatemalas nasjonale revolusjonære enhet.

Hærens svar på geriljaens mobilisering var intensivert kontroll og vold. Hele landsbyer ble systematisk massakrert. I ettertid har den såkalte Kommissjonen for historisk oppklaring (populært kalt Sannhets-kommissjonen) dokumentert ikke mindre enn 626 massakrer begått av hæren. Videre slo kommissjonens rapport fast at mer enn 80 % av omtrent 200.000 døde i perioden fra 1962 til 1996 var indianere. Geriljaen skal ha stått for 3 % av drapene, mens hele 93 % er tilskrevet hæren eller grupper knyttet til denne.

Hærens strategi, som i tillegg til massakrene inkluderte systematisk bruk av tortur, "forsvinninger" og terror, alt for å skremme sivilbefolkningen, kvalifiserer etter Sannhetskommissjonens mening som folkemord. I den forbindelse er det grunn til å peke på at respekt for sivile liv og indianerkultur ser ut til å ha manglet også hos geriljaen. Kommissjonen dokumenterer mange tilfeller av tortur, massakrer og terror mot sivilbefolkningen også fra denne kanten, gjerne slik at tradisjonelle ledere ble tatt først av dage for å vinne kontroll.

Mellom en halv og halvannen million mennesker ble tvunget på flukt i disse årene. Noen endte opp i flyktningeleirer i nabolandet Mexico. I kapittel 11 ser Kristi Anne Stølen på de problemene som knytter seg til det å vende tilbake etter et liv som flyktning.

Demokratiet gjeninnføres i 1985, og krigen tar slutt i 1996

I 1982 brakte et militærkupp General Efraín Ríos Montt til makten. Noen ser Ríos Montt som den blodigste av alle generalene, for andre er han mannen som

disiplinerte hæren og ledet den til seier. Uansett er det klart at rundt 1983-84 var geriljaen militært og strategisk slått, selv om den fortsatte kampene. Organiseringen av de såkalte sivilforsvarspatruljene (PAC, *Patrullas de Autodefensa Civil*), hvorigjennom alle voksne menn måtte patruljere for å holde geriljaen ute fra lokalsamfunnet, spilte sannsynligvis en avgjørende rolle i krigen. Som nyomvendt protestant var General Ríos Montt omstridt også på andre måter, og i 1983 ble han avsatt i nok et militærkupp. Etterfølgeren, General Oscar Mejía Víctores, innledet en reformprosess med sikte på gjeninnføring av sivilt styre. Ny grunnlov ble vedtatt i 1984, demokratiske valg ble avholdt i 1985 og førte kristelig-demokraten Vinicio Cerezo til makten. Imidlertid fortsatte hele tiden krigen og med den hyppige brudd på menneskerettighetene. Det må også nevnes at kristeligdemokratenes regjering ble sterkt preget av omfattende korrupsjon, noe som ikke nettopp påskyndet demokratiseringen.

I mai 1993 gjorde den neste presidenten, Jorge Elías Serrano, et forsøk på å oppløse landets høyesterett og Kongressen, noe som i praksis ville ha gitt ham diktatorisk makt. Sterk motstand både innen- og utenlands gjorde imidlertid at han måtte trekke seg og flykte til Panama. Deretter utpekte Kongressen ombudsmannen for menneskerettigheter, Ramiro de León Carpio, til president. Også han mislyktes i å iverksette nødvendige reformer. Han greidde heller ikke å slutføre fredsforhandlingene eller å bedre menneskerettighetssituasjonen.

I 1996 vant Álvaro Arzú fra det neoliberale partiet PAN presidentvalget. PAN representerer på mange måter de fremskrittssvennlige delene av landets næringsliv, som klart så at en fredsavtale måtte være et avgjørende første steg i et omfattende moderniseringsprogram. Allerede før han tok over som president hadde Arzú etablert sine egne kanaler med ledelsen i URNG, men det tok likevel neste to år før sluttavtalen ble undertegnet i Madrid.

Det er liten tvil om at freden var etterlengtet, men i 1996 var krigen likevel for de fleste i realiteten over for lenge siden. Meningsmålinger viste at økende kriminalitet og økonomisk stillstand sto høyere på listen over politiske prioriteringer blant folk flest. Når mange dessuten fikk en følelse av at det var PAN og URNG som forhandlet over hodene på andre partier og organisasjoner, og var vitne til tvilsomme privatiseringer, var grunnlaget lagt for PANs nederlag og FRGs store valgseier i 1999.

Et iøynefallende trekk ved de siste ti års utvikling er framveksten av den såkalte mayabevegelsen. Bevegelsen har sine røtter i de kulturelle og politiske endringer

som fant sted i mayasamfunnene i 1950- og 60-årene. I 70- og 80-årene ble svært mange mayaledere drept, og andre måtte gå i skjul. Ettersom volden og den politiske undertrykkelsen avtok utover 80-tallet, og i takt med at stadig flere mayaer tok høyere utdanning, vokste det fram en rekke nye organisasjoner med ambisjoner om å representere alle mayaer. De opptrer sjelden samlet, men omtales likevel gjerne under fellesbetegnelsen mayabevegelsen. Mange av dem spiller en aktiv politisk rolle i dag ved å kjempe for urbefolkningens rettigheter på riksplan. I kapittel 9 går Stener Ekern nærmere inn på mayabevegelsen, dens bakgrunn og praksis.

At mayakvinnen Rigoberta Menchú mottok Nobels fredspris i 1992 blir ofte oppfattet som en anerkjennelse av indianerfolkernes kamp for like rettigheter i Guatemala – og andre steder. På grunn av hennes fortid i organisasjoner som var nært tilknyttet EGP, samt det bilde av krigen som hennes bøker og taler har formidlet, er hun imidlertid også blitt stående som en omstridt figur, kanskje enda mer innen Guatemala enn utenfor.

Fredsprosessen

Møtene mellom Guatemalas regjering og URNG begynte i Madrid i 1987 og i Oslo i 1990, men en strukturert prosess kom først i gang i regi av FN og Vennelandsgruppen i 1993 og 1994. Forhandlingsrundene pågikk fram til 29. desember 1996, da sluttavtalen ble undertegnet i Guatemala By. Avtaleverket består av i alt ti delavtaler som også sikter mot omfattende reformer på flere felter i samfunnet. Delavtalene gjelder (1) situasjonen for menneskerettighetene i landet, (2) repatriering av flyktninger (3) opprettelse av Sannhetskommisjonen, (4) urfolkernes identitet og rettigheter, (5) sosiale og økonomiske forhold og jordspørsmålet, (6) statsmakten og hærens rolle, (7) endelig våpenhvile, (8) konstitusjonelle reformer, (9) inkorporering av URNG og (10) tidsplan for gjennomføring. Bidragene i denne boken griper alle på en eller annen måte inn i disse avtalene.

I forbindelse med fredsslutningen ble det gitt delvis amnesti for forbrytelser begått under konflikten. Blant avtaleverkets største suksesser er demobiliseringen av URNG og reduksjonen av de væpnede styrker. I kapittel 3 forteller Hilde Salvesen om det vanskelige arbeidet med å reformere landets væpnede styrker og redusere de militæres innflytelse i samfunnet. Det maktvakuum

som oppsto i forbindelse med avmilitariseringen og opp-rettelser av en ny, sivil politistyrke har dessverre ført til en oppblomstring av kriminaliteten i landet.

Et viktig ledd i fredsprosessen var reformer i grunnloven av 1985. Den har en rekke svakheter, blant annet når det gjelder relasjonene mellom landets etniske grupper. I mai 1999 ble det avholdt folkeavstemming over i alt 55 reformforslag. Disse forslagene ble samlet i fire grupper som velgerne skulle ta stilling til. Knappe 18 % av de stemmeberettigede deltok. Alle de fire reformpakkene ble nedstemt. Dermed er landets grunnlov på enkelte områder fortsatt i strid med fredsavtalen, for eksempel når det gjelder hærens rolle i samfunnet. I kapittel 6 diskuterer Trygve Bendiksbj urfolks rettigheter i lys av fredsavtalene.

Sårene etter krigen

Som forklart omfattet fredsavtalene også opprettelsen av en egen kommisjon for å granske de omfattende bruddene på menneskerettigheter som foregikk under krigen. FN organiserte dette arbeidet. Før Sannhetskommisjonen ble nedsatt, var imidlertid Den katolske kirke i Guatemala godt i gang med å lage sin egen rapport om krigen, etter et svært omfattende undersøkelsesarbeid. I april 1998 ble lederen for arbeidet med denne rapporten, biskop Juan José Gerardi, drept. Til tross for at to presidenter har lovet full oppklaring og sterkt internasjonalt påtrykk, tok det tre år før saken kom opp for retten i mars 2001.

Trusler mot og angrep på folk som arbeider i menneskerettighetsorganisasjoner forekom flere ganger i år 2000. Enkelte har tolket dette som et forsøk på skremme menneskerettighetsforkjempere til stillhet. Det spekuleres i at det er grupper langt ut på høyresiden med en eller annen kopling til klikker i militærvesenet som står bak disse angrepene. For de berørte spiller det forsåvidt liten rolle om president Portillo har kontroll med disse gruppene eller ikke. Resultatet er at den politiske diskusjonen vingestekkes.

Fortsatt sliter Guatemala med betydelige brudd på menneskerettighetene. De kanskje viktigste årsakene til at såpass mange alvorlige brudd fortsatt forekommer er at landets politistyrke er lite trent og har dårlig teknisk utstyr. Mannskapene tyr for lett vold for å kontrollere en situasjon. Videre er landet stadig preget av begrenset sivil kontroll med militærvesenet. Den sivile etterretningen som skal avløse den såkalte presidentstaben (EMP, *estado mayor presidencial*) er

bare såvidt begynt å fungere. Endelig er rettsvesenet uhyre svakt. Ineffektivitet og til dels også korrupsjon preger alle ledd i systemet, fra politi og etterforskning via domstolene til fengselsvesenet. Rømningene fra landets fengsler er notoriske. Høytstående militære som begår lovbrudd har svært liten mulighet for å bli dømt.

Tiltroen til politiet er liten, og det er store variasjoner mellom ulike deler av landet når det gjelder politiets tilstedeværelse. Selv i mayadominerte områder finnes det ytterst få mayaer i politiet, hvilket hindrer arbeid på tvers av språklige og kulturelle barrierer. Den høye kriminaliteten har skapt utbredt frykt i alle lag. Kombinert med oppløsningen av de gamle autoritetetsstrukturene i mayasamfunnet, har dette medført at lynsjing av kriminelle har blitt en vanlig foreteelse på landsbygda.

Kort om bidragene

Boka samler ti artikler. Som antydnet tilhører bidragsyterne alle det lille forskningsmiljøet på Guatemala som Norge har. Ikke alle forskere som har skrevet om Guatemala i Norge er med, og det er heller ikke slik at alle de ti stiller med Guatemala på heltid. Norge har ikke noe fast miljø for Latinamerikaforskning. Alle som er interessert i emnet må tilpasse seg eksisterende institusjoners arbeidsprogrammer. Artikkelen speiler således individuelle forskningsinteresser, og ikke noe felles program eller forskningstema som sådant.

Redaktørene har likevel forsøkt å binde boka tematisk sammen ved å gruppere artiklene i to hovedgrupper. Del 1 har vi kalt *Staten i endring: På vei mot et demokratisk samfunn?* De fem bidragene her tar for seg begivenheter og temaer som er nært knyttet til statens oppbygging og politikk på topplan.

Røy Krøvel kaster et kritisk blikk på Norges rolle i fredsprosessen. Han går i rette med den kanskje noe enkle oppfatningen av at Norge så å si skapte freden på egen hånd og konkluderer med at det var et organisert og møysommelig arbeide i regi av FN – dog med Norge som medspiller – som gjorde utslaget. Roy Krøvel er historiker, forfatter og journalist.

Hilde Salvesen tar for seg de militæres rolle. Artikkelen gjennomgår fredsavtalenes bestemmelser om hærens rolle i det nye Guatemala som skal bygges samt de skritt hæren har tatt for å etterkomme avtalen. Hun peker på at disse skrit-

tene ikke nettopp har vært raske og entusiastiske. Hilde Salvesen er statsviter og arbeider for tiden ved Fredsforskningsinstituttet i Oslo (PRIO).

Med Georges Midrés bidrag forlater vi topplanet og begir oss mot en sentral arena for å bygge en moderne, rettighetsorientert stat, nemlig utbyggingen av et offentlig helsevesen. Med bakgrunn i intervjuer med helsepersonell, som alle er ladinoer, avdekkes kløften mellom landets to store etniske grupper. Midré lar helsearbeiderne selv komme til orde og viser dermed at det ikke bare handler om å be ladinoene bytte holdninger. Georges Midré er professor i sosialpolitikk ved Universitetet i Tromsø, hvor han også er involvert i et samarbeidsprosjekt med Institutt for studier av interetniske relasjoner ved San Carlos-universitetet.

Marit Solstad drøfter utdanningsreformene som fredsavtalene foreskriver og som mayabevegelsen så sterkt prioriterer. Hun setter denne problematikken inn i en historisk ramme og peker på at som et prosjekt for å bygge nasjonalstaten Guatemala, har det eksisterende systemet kommet til kort fordi det ikke har forholdt seg til mayansk kultur. Tvert i mot har skolen så langt vært et instrument for ladinisering av indianerne. Marit Solstad studerer statsvitenskap hovedfag ved Universitetet i Oslo og arbeider for tiden ved Høgskolen i Bodø.

Trygve Bendiksbj drøfter begrensninger og muligheter for å akkommodere mayabefolkningen i en ny type multikulturell stat som fredsavtalene i noen grad tegner konturene av. Han konkluderer med at delavtalen om urfolksrettigheter retter oppmerksomheten mot grunnleggende problemer, samtidig som den er relativt moderat med hensyn til valg av virkemidler. I en særdeles kompleks etnisk situasjon er dette et fornuftig utgangspunkt. Trygve Bendiksbj er statsviter, tidligere forsker ved Institutt for menneskerettigheter og nå aspirantpraktikant i Utenriksdepartementet.

I del 2, *Mayasamfunn i endring: Gamle tradisjoner og nye horisonter* står mayabefolkningen i fokus. Bente Mæhlum åpner med en artikkel som tar utgangspunkt i en på mange måter ytterst dramatisk og svært aktuell endringsprosess. Et sted mellom en halv og halvannen million guatemalanere befinner seg for tiden som gjestearbeidere – de fleste illegalt – i USA. De fleste er mayaer. Det er situasjonen for dem som blir igjen, altså kvinnene, som opptar Mæhlum. Kvinnene får det gjerne svært vanskelig i en periode, men situasjonen som temporært familieoverhode åpner også for positive endringer. Artikkelen knytter an til en internasjonal faglig debatt om migrasjon som fenomen, videre

springer den også ut av universitetssamarbeidet mellom Tromsø og San Carlos-universitetet. Bente Mæhlum er sosialantropolog fra Universitetet i Tromsø.

Kjell Reidar Mydske drøfter det såkalte sivile samfunn slik det eksisterer på lokalt plan i en mayadominert kommune. I Mydskes analyse omfatter sivilsamfunnet også de gamle rådene, eller selvstyrettradisjonene i mayasamfunnet. Artikkelen er også et innspill i en faglig debatt om hvordan det sivile samfunn kan bidra til å demokratisere et samfunn, med utgangspunkt at nydannede NGOer ofte får mye utenlandsk bistand for å gjøre dette. Sammenhengen er imidlertid ikke så enkel. Paradoksalt nok er rådene, som ikke mottar noe utenfra, på mange måter mer demokrati-fremmende enn NGOene, fordi de sistnevntes metodikk ofte blir svært klientelistisk når NGOene skal fordele midlene som kommer utenfra. Kjell Reidar Mydske er sosiolog og arbeider for tiden i konsulentfirmaet Accenture.

Stener Ekern presenterer den moderne mayabevegelsen og drøfter dens handlingsrom. Som antydnet er det slett ikke snakk om en enhetlig front, tvert om inneholder den en rekke konfliktlinjer som reflekterer moderne utdannede mayaers posisjon mellom et tradisjonsbasert lokalsamfunn og et moderne stor-samfunn, såvel som deres politiske tilhørighet innen hvert av de to samfunnene selv. I og med at "mayahet" er noe som først og fremst finnes på lokalplan er ideen om "mayafolket" først og fremst et politisk program mer enn en sosial realitet, hevder Ekern. Stener Ekern er sosialantropolog og arbeider for tiden ved Institutt for menneskerettigheter ved Universitetet i Oslo.

Jon Schackt analyserer de komplekse relasjonene mellom ladinoer og indianere. Han mener at det gir bedre forståelse å tenke på de to kategoriene som negasjoner av hverandre enn som etniske grupper slik vi tenker på det i Europa. Relasjonen har dessuten vært hierarkisk, som i et kastesystem. Dette gjør det ikke lettere å forme Guatemala som en multietnisk stat. Schackts materiale bygger på forholdene i provinsen Alta Verapaz, og slik kommer det også fram at forbindelsene mellom mayatalende og spansk-talende varierer fra en region til en annen. Jon Schackt er sosialantropolog og arbeider for tiden ved Sosialantropologisk Institutt ved Universitetet i Tromsø. Liksom Mæhlums og Midrés bidrag har også Schackts sin bakgrunn i samarbeidet mellom Universitetet i Tromsø og San Carlos-universitetet.

Kristi Anne Stølen avslutter boka med nok et bidrag som føyer seg inn i internasjonal forskning om migrasjon. Hun tar for seg repatriering av mayaflyktning-

---

ger med til dels svært forskjellig bakgrunn til en nybyggerkoloni i Petén-jungelen. Men selv om mayaene her snakker forskjellige språk og ble trukket inn i krigen på forskjellige måter, deler de en visjon om sammen å skape et nytt samfunn. Stølen understreker at flyktningene slett ikke bare er ofre for ytre omstendigheter og fremmede som lengter hjem. Tvert i mot har de som repatrierte kanskje enda mer enn før muligheten til å bli herrer i egne hus. Stølens realistiske optimisme i en situasjon der en grusom fortid kaster lange skygger kan stå som en god finale på en lang reise gjennom en kontrastfylt virkelighet. Kristi Anne Stølen er sosialantropolog og arbeider ved Senter for Utvikling og Miljø ved Universitetet i Oslo.

Forslag til videre lesing

Referanselistene som følger hver artikkel inneholder mye informativ litteratur om Guatemala, men mye vil være for spesielt interesserte. Derfor har vi satt sammen en kort bibliografi over bøker som mer retter seg mot den alminnelige leser. På norsk finnes det lite litteratur om Guatemala. Derfor består listen stort sett av engelske titler.

Som standardinnføringer vil vi foreslå *South America, Central America and the Caribbean 2001* (niende utgave), utgitt av Europa Publications. På norsk finnes dessuten *Latinamerikaaarboka* (1998, 2000), som foruten temaartikler også inneholder korte, aktualiserte presentasjoner av alle landene på kontinentet. Mest oppdatert statistikk finnes i de månedlige rapportene fra *The Economist Intelligence Unit* i London.

Interessen for mayakultur kan sammenlignes med interessen for for eksempel gammel egyptisk kultur. Mayaforskning er som et spesialfelt å regne innen arkeologi, religionshistorie, antropologi og historie. En solid introduksjon til den gamle historien er Michael Coes *The Maya* (London: Thames & Hudson), som stadig kommer i nye utgaver og nå også er å få på spansk (México D.F.: Diana). David Freidel og Linda Scheles *A Forest of Trees. The Untold Story of the Ancient Maya* (New York: Quill. William Morrow 1990) er kanskje enda mer spennende og oppdatert, men kanskje noe for detaljert for ikke-spesialisten. Etter to generasjoners forskning kan mayaforskere i dag lese omtrent 80 % av innskriftene fra klassisk tid. Coe har også skrevet en spennende bok om dette arbeidet: *Breaking the Maya Code* (London: Thames & Hudson 1992). Histo-

rien om hvordan ”koden ble knekket” er også et interessant stykke vitenskaps-historie om hvordan gammelt tankegods og sterke personligheter stiller seg i veien for nye løsninger.

Som kjent hadde altså mayaene selv en skriftlig tradisjon. I kolonitiden ble det produsert en del litteratur på k'iche' og kaqchikel med latinske bokstaver. Mest kjent er *Pop Wuj*, Rådenes Bok, som er oversatt til en rekke språk. Den beste versjonen er sannsynligvis den som Dennis Tedlock har laget i samarbeid med Andrés Xiloj i Momostenango: *Popol Vuh. The Mayan Book of the Dawn of Life* (New York: Touchstone 1985) kommer også i stadig nye opplag. Rådenes bok inneholder egentlig flere bøker, en skapelsesberetning, en samling myter og eventyr, samt historien om hvordan k'iche'enes kongehus kom til Utatlán like ved det nåværende Santa Cruz del Quiché og erobret et rike der.

Den andre store mayaboka fra kolonitida er *Kaqchikeleenes annaler*. Som navnet antyder er den en krønike, ført i pennen av personer med nær tilknytning til kaqchikeleenes kongehus og videreført til 1604.

Går vi til dagens mayasamfunn er utvalget enormt. To samtidshistoriske artikkelsamlinger må fremheves. Mest kjent av de to er *Harvest of Violence. The Mayan Indians and the Guatemalan Crisis* (University of Oklahoma Press 1988). Den ble redigert av historikeren Robert Carmack og inneholder en rekke bidrag om hvordan krigen slo inn i mayasamfunnet. Carmack selv er spesialist på k'iche'-historie og er en slags *grand old man* i maya-forskningen. Den andre boka drøfter relasjonene mellom mayaer og ladinoer i et lengre perspektiv. *Guatemalan Indians and the State: 1540 to 1988* (University of Texas Press 1990) er redigert av antropologen Carol Smith.

Blant de mange monografier om enkeltstående mayasamfunn vil vi trekke fram *Revolt Against the Dead. The Modernization of a Mayan Community in the Highlands of Guatemala* (New York: Gordon and Breach 1979) av Douglas Brintnall, *The Symbolism of Subordination: Indian identity in a Guatemalan Town* (University of Texas Press 1989) av Kay B. Warren, samt *Maya Saints & Souls in a Changing World* (University of Texas Press 1992) av John Watanabe. Stedene som skildres er Aguacatán (Brintnall), San Andrés Semetabaj (Warren) og Santiago Chimaltenango (Watanabe).

Som rimelig kan være er krigen et omdiskutert tema. Foruten den ovenfor nevnte *Harvest of Violence* vil *Refugees of a Hidden War: The Aftermath of*

Counterinsurgency in Guatemala (Albany: State University of New York 1988) av Beatriz Manz og *Between Two Armies in the Ixil Towns of Guatemala* (New York: Columbia University Press 1993) av David Stoll gi vidt forskjellige versjoner av det som skjedde – og rimelig med bakgrunnsmateriale til å trekke egne konklusjoner.

Med hensyn til skjønnlitteratur er nobelprisvinneren Miguel Angel Asturias' *Herr Presidenten* (*El Señor Presidente*) ikke til å komme utenom. Den er også kommet på norsk i flere utgaver. For de som kan spansk er det verdt å lese *El tiempo principia en Xibalbá* av mayaindianeren Luis de Lión som kom første gang i 1985. Med sine sterke skildringer av indre sosial kontroll i et mayasamfunn kan den i norsk litteratur muligens sammenlignes med *Trollringen* av Sigurd Hoel. Til slutt anbefaler vi også *The Long Night of White Chickens* av Francisco Goldman, en prisbelønt, spennende kjærlighetsroman som blant annet tar opp iseg mye av problematikken fra borgerkrigen sett fra hovedstaden midt på 1980-tallet.

God lesning!

Stener Ekern og Trygve Bendiksbj

Oslo, juni 2001